

E-elm mühitində elmi etikanın təmin olunması mexanizmləri və texnologiyaları

R.M.Alıquliyev, S.İ.Quliyeva

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu

Elmi etikanın əsas ideyası hələ eramızdan əvvəl Aristotel tərəfindən ifadə edilmişdir: “Platon mənim dostumdur, amma həqiqət ondan da əzizdir”. Elmi etika – elmi ictimaiyyət tərəfindən müəyyən və qəbul edilmiş elmi və elmi fəaliyyətlə məşğul olan işçilərin davranış və əxlaq normaları toplusudur. Bu qaydaların pozulması inzibati təhqiqata gətirib çıxarır. Elmi etika nəinki inzibati qaydalar, həm də alimlərin riayət etdikləri əxlaqi prinsiplərdir. Məşhur sosioloq Robert Merton elmi etikada 4 əxlaqi prinsipi xüsusilə qeyd edir: 1) *kollektivizm* – tədqiqatın nəticələri elmi ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır; 2) *universalizm* – hər bir elmi ideyanın yaxud hipotezin qiymətləndirilməsi müəllifinin sosial xarakterindən, məsələn, onun cəmiyyətdəki statusundan deyil, yalnız ideyanın məzmunundan və elmi fəaliyyətin texniki standartlara uyğunluğundan asılı olmalıdır; 3) *təmənnasızlıq* – elmi nəticələri dərc edərkən tədqiqatçı hər hansı şəxsi mənfəət güdməməlidir; 4) *skeptisizm* – tədqiqatçı həm özünün, həm də həmkarlarının ideyalarına kritik yanaşmalıdır.

Elmi etikadan danışarkən həmçinin **müəlliflik** və **plagiatlıq** problemlərini də qeyd etməliyik. **Müəlliflik** – məqalənin kimə məxsus olduğunun təyin edilməsi prosesidir. Belə ki, bəzi məqalələrin hazırlanmasında müəlliflərin birgə əməkdaşlığı müşahidə edilir. Bu əməkdaşlıq nəticəsində müəlliflərdən bəziləri sadəcə təşəkkür, digərləri isə həmmüəlliflik tələb edə bilərlər. Elmi məqalənin həmmüəllifi olmaq üçün dəqiq işlənmiş qaydalar mövcuddur. Bunun üçün hər bir müəllif işə mühüm intellektual töhfə verməlidir. Elmdə “fəxri” həmmüəlliflik qəbul edilməzdir. İşə maliyyə, material, texniki dəstəyin verilməsi həmmüəllif olmaq üçün mühüm töhfə hesab oluna bilməz. Elmi işə az töhfə verənlərin adları məqalənin sonunda təşəkkür olunanların siyahısında verilməlidir. Yalnız aşağıdakı şərtləri ödədikdə siz məqalənin **həmmüəllifi** ola bilərsiniz: a) tədqiqata əhəmiyyətli töhfə verdiyiniz halda; b) bütün əlyazmanın və

ya onun bir hissəsinin yazılmasında və ya gözdən keçirilməsində iştirak etdiyiniz halda; c) məqalənin son variantını təsdiq etdiyiniz halda. Məqalənin hazırlanmasında iştirak edən həmmüəlliflər adlarının ardıcılığına birlikdə qərar verməlidirlər. Siyahıda adı birinci qeyd olunan şəxs tədqiqatlara daha çox cəlb olunan şəxs olmalıdır.

Plagiathq – kiminsə ideyalarını, fikirlərini, şəkillərini, nəzəriyyələrini, sözlərini özününkü kimi təqdim etməkdir. Əgər tədqiqatçı kiminsə işini mənimsəyərsə, bu zaman özünün bütün tədqiqatını sual altında qoymuş olur. Bundan əlavə, plagiathq oğurluqla eyni səviyyədə tutulur və qeyri-qanuni hərəkət kimi cəzalandırılır. Plagiathq özünü bir çox formada göstərir. Elə insanlar var ki, onlar bilərəkdən başqasının məqaləsini sözbəsöz öz məqaləsində yerləşdirir. Bəziləri isə bilməyərəkdən digər müəllifin müxtəlif məqalələrindən olan hissələri öz məqalələrində bir yere toplayır və heç bir mənbəyə istinad etmirlər. **İndiana Universiteti** plagiathqdan qaçmaq üçün tədqiqatçıya aşağıdakı hallarda orijinal mənbəyə istinad etməyi tövsiyə edir: a) yazılı və ya şifahi şəkildə başqa bir şəxsin həqiqi sözlərindən sitat gətirirsə; b) başqa bir şəxsə məxsus sözləri yazılı və şifahi başqa formada ifadə edirsə; c) başqasının ideyalarını, fikirlərini və ya nəzəriyyələrini istifadə edirsə; d) informasiya ümumi biliyi əhatə etdikdə, faktları, statistik nəticələri və ya əyani materialları iqtibas edirsə.

Son zamanlar elektron nəşrlərin sürətlə artımı elmi etikanın təmin olunması sahəsində bir sıra problemlər yaratmışdır. Əsas problem ondan ibarətdir ki, bu qədər böyük həcmli elmi informasiya mühitində plagiathğı aşkarlamaq olduqca çətindir və bu problemi klassik metodlarla həll etmək praktiki olaraq mümkün deyildir. Bu məqsədlə dünyanın aparıcı ölkələri e-elm mühitində plagiathğı aşkarlamaq üçün xüsusi mexanizmlər və texnologiyalar işləmişlər ki, burada da antiplagiat sistemlərinin xüsusi yeri vardır. Qeyd edək ki, bu sistemlərin əksəriyyətinin ingilis dilli olmasını nəzərə alaraq, Azərbaycan dilli, həmçinin tərcümə plagiathğını aşkarlamaq üçün çoxdilli antiplagiat sisteminin işlənməsi indiki zamanda böyük əhəmiyyətə malikdir.